

Benda Kálmán

ISTVÁNFY MIKLÓS LEVELE 1605-BŐL

Az egykori pozsonyi evangélikus liceum könyvtárának gazdag kéziratárában kutatva, az egyik XVIII. századi másolatgyűjteményben Istvánffy Miklósnak egy eddig ismeretlen levelére bukkantam. Maga a kötet, mely több kéz írásában XVII—XVIII. századi iratok másolatait tartalmazza, főleg a hazai protestáns egyháztörténet és az ellenreformáció elleni küzdelem köréből, ismeretlen eredetű. Már a múlt század elején a liceum tulajdonában volt, de sem a másolóknak, sem korábbi birtokosának a neve nem ismert. Nem állapítható meg az sem, honnan másolták az Istvánffy-levelet, amelynek címzettjét sem tudjuk. A levél tartalma viszont nem hagy kétséget afelől, hogy írója valóban a historikus volt.

Az 1605. szeptember 8-án, a horvátországi Varasd melletti Vinicán kelt levél több szempontból is értékesen egészíti ki eddigi tudásunkat. Ahogy ez ismert, Istvánffy a Habsburg-hű katolikus arisztokráciához tartozott, s a Bocskai-szabadságharc idején mindvégig a császár pártján maradt. 1605 elején ő fogalmazta a Pozsonyban összegyűlt nemesek hűségnyilatkozatát Mátyás főherceghez, melyben azok kijelentik, hogy készebbek a halált elszenvedni, mintsem Bocskainak „ennek az alávaló, gaz rablóvezérnek valaha is engedelmessé válni”. (Az iratot közli: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. köt. 82–84. Istvánffy szerzőségére: Holub József: Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. 37.) Bocskai, aki a történetírót 1598-as erdélyi császári biztosi működése idejéből személyesen is ismerte, levélben próbálta őt a fölkelés számára megnyerni, levelét azonban Istvánffy válasz nélkül hagyta, sőt hűsége bizonyosságául megküldte Mátyás főhercegnek, megírva, hogy inkább lenne lovász a császár udvarában, mint első ember „annál az árulónál”. (Bocskai levele, 1605. június 16: Hazai Okmánytár I. köt. Győr, 1865. 417–419. Istvánffy levele Mátyás főherceghez, 1605. július 7: Holub: i. m. 40.) Politikai magatartását tehát ismertük, de nem tudtuk, hogy az 1605. februári pozsonyi gyűlés után visszavonult Varasd megyei birtokára, Vinicára, s Bocskai hadvezére, Némethy Gergely dunántúli hadjárata idején itt tartózkodott, és távol a katonai és politikai eseményektől *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* című nagy művén dolgozott.

A levélnek a dunántúli hadműveletekkel kapcsolatos hírei érdekesen egészítik ki eddigi tudásunkat, de nem jelentősek. A Pálffy- és Erdődy-család leszármazásáról, az Istvánffyakkal és Batthyányakkal való rokonságukról mondtak néhány eddig nem ismert adatot szolgáltatnak, s ezzel közelebb hoznak bennünket a történetíró társadalmi helyzetének megértéséhez. A legfontosabb azonban, amit Istvánffy történeti művével kapcsolatban tudunk meg a levélből.

Kerékyártó Árpád (*Istvánffy Miklós Históriaja ismertetése és bírálatáról*. ItK 1902. 329.) a múlt század végén úgy gondolta, hogy Istvánffy Históriaja nagyobbik részével, a 34 könyvből hússzal 1600-ra elkészült. Bizonyítékul a Históriainak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött autográf tisztázata hivatkozott (jelzete: Fol. Lat. 2316), melynek első szöveg-lapjára maga a szerző írta fel: „30. Novembris 1600.” Ez a véleménye Berlász Jenőnek is (*Istvánffy Miklós könyvtáráról*. Az OSzK Évkönyve. 1959. Bp. 1961. 222.) – Ezzel szemben *A magyar irodalom története* most megjelent I. kötete (Bp. 1964. 432.) azt mondja, hogy Istvánffy 1590-ben határozta el a magyar történetének megírását. Előbb éveken át anyagot gyűjtött művéhez, „majd a formába öntéshez Pázmány Péter buzdítására kezdett hozzá”.

Valóban, Pázmány 1605. december 17-én írt levelében arra buzdította Istvánffyt, hogy írja meg Magyarország történelmét Mátyás király halálától kezdve. (Pázmány P. összegyűjtött levelei. Sajtó alá rendezte Hanuy Ferenc. I. köt. Bp. 1910. 8–10.) Hogy azonban Istvánffy már Pázmány felszólítása előtt hozzákezdett műve megírásához, az a levélre adott válaszából is kitűnik. Magyarország történetének megírását – olvassuk Istvánffy válaszában – 1598-ban, erdélyi küldetése idején határozta el. Azóta a munka egy részével már el is készült, s ezt legközelebb megmutatja Pázmánynak, hogy véleményt mondjon róla. (A Vinicán, 1605. december 31-én kelt válasz: Pázmány P. levelezése. Közzé teszi Frankl Vilmos. Bp. 1873. 5–8.)

A most előkerült levélből (amelyik mindössze három hónappal korábbi a Pázmánynak frottnál) azt is megállapíthatjuk, mennyi készült el 1605 végére a munkából. Istvánffy ugyanis arra kéri az ismeretlen címzettet (akiről megtudjuk, hogy maga is biztatta Istvánffy Históriaja megírására), legyen segítségére Ascanio Centorio művének megszerzésében, hogy folytathassa az írást, mert az abban érintett eseményekig már elkészült a kézirattal. A szóban forgó mű Ascanio Centorio degli Hortensii *Commentarii della guerra di Transilvania* című 1566-ban megjelent könyve. A könyv az események fonalát közvetlenül a mohácsi csata után veszi fel, lényegében azonban Castaldo 1551–1555 közti erdélyi hadjárata tárgyalja. Ebből következőleg Istvánffy 1605 végéig legfőljebb az 1550-es éveket, azaz a 16. könyv végéig készíthetett el könyve megírásával.

Ennek az adatnak a Széchényi Könyvtárban őrzött autográf kézirat említett bejegyzése sem mond ellent. A szöveg első lapjára felírt 1600. november 30-as keltezés nem a tisztázat befejezésének, hanem megkezdésének időpontja, amit az évszám elé írt IHS/XPS betűk (magyarul azt mondhatnánk: isten nevében) is világosan mutatnak. A kézirat különben is csonka, az utolsó lap aljára írt órszó mutatja, hogy utána következett a 21. könyv szövege, tehát bizonyos mind a 38 könyvet tartalmazta. Ezt tanúsítja a kézirat elé rakott ugyancsak autográf, II. Rudolf császárhoz írt előszó, melynek keltje 1608. január 27. (Utólag a keltezés évét 1610-re javították, s II. Rudolf helyébe II. Mátyás nevét írták. Egyébként ezt az előszót a Historia nyomtatott kiadásaiban nem közölték.)

Mindennek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Istvánffy Erdélyből 1598 novemberében hazatérve, 1599-ben kezdetét hozta Históriaja írásához. Munkájával gyorsan haladt, 1600 novemberében már az első részek végleges formában való letisztázását is megkezdte. 1605 végére elkészült az 1550-es évekig terjedő résszel, az egész mű mintegy egyharmadával, s 1608 legelső napjaiban befejezte időrendben 1606 végéig haladó munkáját. Amikor tehát 1608 októberében Pozsonyban szélütés érte az immár 70 éves historikust, műve le volt zárva. Tarthatatlan tehát az a feltevés, hogy Istvánffy Históriaját az 1606 utáni eseményekre is ki akarta terjeszteni, s ebben csak jobb kezének a szélütés következményeként maradt erős reszketése akadályozta meg. (Holub: i. m. 41–42.)

Az alábbiakban közlöm a levelet. Mivel a német szövegben levő nyelvtani és helyesírási hibákat részben Istvánffy is elkövethette (bár egy részük vitathatatlanul a másoló rovására írható), leghelyesebbnek látszott a levelet betűhív átirásban és azután magyar fordításban közölni. A levél kéziratári jelzete: A volt Evangelikus Liceum Könyvtára. Pozsony. Kéziratok 359. kötet 55. sz. irat.

NICOLAI ISTVANFFY LITERAE

Mein ganz willige Dienst. Ew[er] Hochw[ohl]geboren] Schreiben von den letzten Aug., dat[irt] zu Wienn, hab ich heunt in der Kirchen Predigs Zeith wohl empfangen und daraus verstanden, wien sich Ew[er] Wohlgeb[ore]n] beklagen, warumben daß ich ihnen lange Zeith nichts zugeschriben hab, und fürchten sich auch Ew[er] Wohlgeb[ore]n] auf, daß uns allhie nicht etwas bößes geschehen seyn solte. Gott sey davon Lob und Danck, wir seyn noch gar wohl auf, ist auch dieße Ihr[er] Kay[serlicher] May[estät] Land noch in guten Frid. Der Herr Ban¹ und Herr Erdödy² seyn sie alle beide zu Zabrag,³ sambt dem Herrn Bischoff⁴, geheimer Sachen halber. Nach dem der Némethi⁵ biß auf dem Hydwegh⁶ von unßerigen verjagt worden ist, er alßbaldt zu den Trücken kommen, und von dem Bascha zu Canischa ein Hilf begert, alßo ist darnach die Castel, Kestelly genandt ihnen aufgeben worden.⁷ Über daß haben Sie Simegh auch belagert und strak angehalten, weil aber nichts richten können, seyn sie mit schaden darvon abgezogen, und dieser Zeit, zwischen Papa und Schárvár, bey der Kémeneschallia ihren Leger gemacht. Mann sagt, sie sollen 8000 Persohn stark seyn. Ist uns heutt zubekommen, mann hält Gran belegert, und daß Herr Bascha auf Preßburg hingezogen. Möcht Ew[er] Hochw[ohl]geboren] mit der gelegenheit Ihr[o] Fürs[tlichen] Durch[leucht]⁸ fürbringen, daß Herr Bascha soll vermahnet worden, auf das Er hinführo seinem Kriegs Volck nicht so viel Freyheit, aller übel und bößmuth zutreiben, zulasst als bißhero geschehen, dann eben dieße ist die Ursach, daß sehr[?] allemiteinander von Ihre Kay[serlichen] Ma[jes]t[ät] treue seyn abgefallen, wohl go[tt], daß er seine sachen hinführo besser stellen kündte, alß vor dießen.

¹ Draskovich János gr. (†1613) horvát bán, Istvánffy veje.

² Vagy Erdödy Tamás gr. (1558–1624), ekkor Varasd megye főispánja, vagy Erdödy Péter gr., akit az 1605. okt. 18-i krapinai horvát országyűlés a Kulpa gázlóinak védelmével bizott meg.

³ Minden bizonnyal Zágráb torzult formája.

⁴ Bratulich Simon zágrábi püspök.

⁵ Némethy Gergely (†1612) Bocskai alvezére és a dunántúli hadműveletek parancsnoka.

⁶ Rábahídvég. A dunántúli hadieseményekre l. Istvánffy Históriaja XXIV. könyvét és NAGY LÁSZLÓ: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Bp. 1961. 276. sk.

⁷ Keszthely Némethy Gergely csapatai által történt elfoglalására l. KOPPÁNY TIBOR—PÉCZELY PIROSKA—SÁGI KÁROLY: Keszthely. Bp. 1962. Magyar Műemlékek. 30.

⁸ Mátyás főherceg, a későbbi II. Mátyás, aki ekkor Bécsben tartózkodott.

Von der Palfischen geschlecht weiß ich nicht mehr, allein daß Sie ihren Herkommens oder anfang haben von einen Thomas Cardinal zu Gran, de ein Schwester gehabt und ihren derselbigen der[!] Petrus Palfy gebohren, aber ihrer Geschlechts alt[ere] Ursprung ist mer unbewusst;⁹ derselbige Cardinal ihnen allen die Adelschafft zu wegen gebracht. Er ist Anno 1500 derzeit des Jubilæums gehn Rom hineingezogen, und von dem Pabst Alexandro VI. durch des Königs Vladislai und durch der Venetianer recommendation zu einem Cardinal erwählt worden. Wie Sie aber von Muttergeschlecht herkommen, weiß ich alles, dann Sie nehmen ihren Anfang von des Herrn Nicolaj Derschöffy[!] weib, die des Herrn Francisci Bottyany Schwester gewesen, die des Vrban bischoff zu Erlau des Königs Matthias Schatz Cammerers Schwester zu einer Mutter gehabt.¹⁰ Mir aber seyn Sie also befreundt, daß meiner Mutters Mutter ist des Nicolaj Bottyány, des Francisci Bottyány Bruders Tochter gewesen.¹¹ Was aber das vatterliche Geschlecht anbelangt, ich vermeine es, mann solt von den H[errn] Erdödy erfahren können, denen die Herrn Palfy befreundt seyn, und alle samentlich durch den Cardinal Thoma also erhöht worden. Vermeine auch, daß die Herrn Erdödy sollen ein briff darvon haben, daraus zu wissen begehrt. Denn Herrn aber Nicolaum Palfy seliger gedächtnuß, unßer dießer Zeit regierender Kayser durch meiner expedition Anno vielleicht 1580. zu Praag zu einen freyherrn gemacht, also hat darnach Herr Palfy seliger seines Bruders Nahmen einschreiben lassen.¹² Selbiger Zeit ihn, Herrn Palfy, ist auch die Preßburgische Spanschafft offerirt worden. Von dießer Sachen weiß ich anderst nicht, wenn ich aber werde eine gelegenheit haben mit Ew[er] Hochw[ohlgebohren] zureden, alsdann werden mier[!] können dieße sachen auff die Form, wenn es also gefehlt,¹³ arboris genealogiam richten.

Was zu meiner Hystorischen Schreiberey mögt mir dienen, weder von Herrn Fausto,¹⁴ noch von der Frau Palfyn [!]¹⁵ etc (die des Ascanii Centorii Hystorien,¹⁶ der von einen, vor der Zeit verschiedenen Krieg, auff walisch schreibt, wie ich es wohl weiß, bey sich behielt, weil der Herr David Ungnad¹⁷ hat durch mich dem Herrn seeligen Palfy zugeschickt) kann ich nicht bekommen. Daß möcht mir jetzo der garwohl helfen können, weil ich schon eben biß auff derselbige Zeit geschעהener Sachen geschrieben hab. Zur welcher Arbeit gleich wie mich Ew[er] Hochw[ohlgebohren] bewegt hat, also ist villig auch, daß mich jetzo sie darinnen helfen solt. Hiemit unß Gott dem almöchtigen befehlet. Datum Vinicae, 8. Septembris Anno 1605.

A levél magyar fordítása.

Készséges szolgálomat jelentem. Múltóságodnak augusztus utolsó napján írt, Bécsben keltezett levelét ma, a templomi prédikáció idején rendben kézhez kaptam, és megértettem belőle, hogy Múltóságod panaszolja, miért nem írtam olyan hosszú időn keresztül, és hogy fél tőle Múltóságod, nehogy itt valami bajunk essék. Hála Istennek mi még nagyon jól vagyunk, ő császári Felségének ez a tartománya még jó békében ét. A bán úr és Erdődy úr a püspök úrral együtt titkos ügyekben Zágrábba ment. Miután Némethit a mieink Hidvégig úzték, tüstént a törökökhöz fordult és a kanizsai basától segítséget kért, erre azután Keszthely várát

⁹ A Pálffyak származását mai napig nem tisztázta kielégítően a genealógia, éppen ezért fontos és érdekes Istvánffy tanúságtétele. A család maga ugyanis később a Héder nembeli Kont nádortól származtatta magát, (L. NAGY IVÁN: Magyarország családai. IX. köt. 34. és JEDLICSKA PÁL: Eredeti részletek [a] gróf Pálffy-család okmánytárához. Bp. 1910. 486. és 686.) s bár ennek valószínűségére már PODHRADCEKY JÓZSEF (Akadémiai Értesítő 1855. 567.), majd CSOMA JÓZSEF is rámutatott (Turul 1903. 30.), ez az elmélet szinte napjainkig hiteltre talált. (KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. VIII. köt. 133.) Elképzelhetetlen, hogy a Pálffyak bárói diplomáját formába öntő Istvánffy ne tudott volna arról, ha a család Kont nádortól származik, s hogy ez esetben ilyen határozottan írhatta volna: „a nemzetség régebbi eredetéről többet nem tudunk.” Pálffy Miklós bárói diplomája is az Erdődy leányágon át Bakócz Tamásra mutató leszármazást han gsúlyozza, (JEDLICSKA: i. m. 486.) Egyébként Istvánffy tévedett: Pálffy Péter anyja nem Bakócz Tamás nővere, hanem az érsek unokaöccsének, Bakócz-Erdődy Péternek a húga, Klára volt. (NAGY IVÁN: i. m. I. köt. 102–103.)

¹⁰ Genealógiai irodalmunk előtt ezek az adatok részben ismeretlenek. Azt tudtuk, hogy Pálffy Péter felesége Dersfy (a Derschöffy név a másoló elírása lehet) Miklós és Batthyány Perpetua leánya, Zsófia volt (I. JEDLICSKA: i. m. 487.), de az ismeretlen volt, hogy a leány anyja Batthyány Ferencnek volt testvére. (L. NAGY IVÁN: i. m. I. köt. 241. és SÓSKUTI TÁRNOK LAJOS: A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása. Nagykanizsa 1875. Egyik sem ismeri Batthyány Perpetuát.) Úgyzintén azt sem tudtuk, hogy Batthyány Perpetua és Ferenc apjának, Boldizsárnak második felesége, nagylucei Dóczy Iona, testvére volt Dóczy Orbán († 1492) kincstartónak, majd egri püspöknek. (L. NAGY IVÁN: i. m. I. köt. 241.)

¹¹ A XVI. századi Batthyányakat illető nemzedékrendi táblák meglehetősen zavarosak és hiányosak. Azt tudtuk, hogy Istvánffy anyja, Gyulai Hedvig, Gyulai János és Batthyány Zsófia leánya volt. Zsófiát azonban – Nagy Iván korábbi helyes véleményével szemben – Batthyány László leányának gondolták. (NAGY IVÁN: i. m. pótköt. 109. és SZILY JENŐ: A kisasszonyfalvai Istvánffy család történetéhez. Turul 1910. 128.) Miklós testvérét, Ferencet azonban a családák nem ismerik.

¹² Pálffy Miklósról (1552–1600), a hadvezérről van szó, aki 1581. április 24-én kapta a bárói rangemelését, Tamás bátyjával († 1581) együtt. (KEMPELEN: i. m. 134.)

¹³ Értsd: gefállt.

¹⁴ Verancsics Faustus (1540 körül 1617) csanádi püspök, akinek De origine Slavorum c. kézírata meg volt Istvánffy könyvtárában (BERLÁSZ: i. m. 209.)

¹⁵ Pálffy Miklós özvegye, Fugger Mária († 1646)

¹⁶ Ascanio Centorio: Commentarii della guerra di Transilvania. Vinegia 1565. Facsimile kiadását GÁLDI LÁSZLÓ rendezte sajtó alá: Bp. 1940.

¹⁷ Ungnad Dávid († 1600) az udvari haditanács elnöke 1563-ban magyar honfűltsitást kapott.

feladták nekik. Ezenkívül Sumeget is megostromolták és erősen szorongatták, mivel azonban semmi eredményt sem értek el, veszteséggel elvonultak alóla és mostan Pápa és Sárvár közt, a Kemenesalján táboroznak. Úgy mondják, 8000-en vannak. Ma érkezett a híre, hogy Esztergomot ostromolják és hogy a basa úr Pozsony ellen vonult. Kérem Méltóságodat, alkalomadtán említse meg főherceg urunk Ofensége, hogy a basa urat intse meg, ezentúl ne hagyja katonáit szabadon garázdálkodni, mint eddig történt, mert éppen ez volt az oka, hogy egytől-egy elpártoltak a császár Ofenségétől; adja Isten, hogy [a basa?] a jövőben jobban rendezze dolgaikat, mint eddig.

A Pálffy nemzetségről csak annyit tudok, hogy származásuk egy bizonyos Tamás esztergomi bíbornokra megy vissza, akinek nővére szülte Pálffy Pétert; a nemzetség régebbi eredetéről többet azonban nem tudunk. Valamennyiőjüknek az említett bíboros szerezte meg a nemességet. Ez 1500-ban a Jubileum idején Rómába vonult, és VI. Sándor pápa, Ulászló király és a velenceiek ajánlására, bíborosválasztattatta. Azt azonban, hogy [a Pálffy] anyai ágon honnan erednek, egészen ismerem; ugyanis Dersffy Miklós úr feleségétől származnak, aki Batthyány Ferenc úr nővére volt, s akinek az édesanyja Orbán egri püspöknek, Mátyás király kincstartójának a testvére volt. Nekem viszont úgy rokonaim, hogy anyám anyja Batthyány Miklósnak, Batthyány Ferenc testvérének a lánya volt. Ami [a Pálffy] apai ágon való őseit illeti, úgy vélem, ezt az Erdődy uraktól kellene megkérdezni, akik a Pálffy uraknak atyjafiai, és mindannyiukat Tamás bíboros emelte fel. Azt gondolom, hogy az Erdődy uraknak hivatalos iratuk is van erről, amiből megtudható, amit keresünk. A megboldogult Pálffy Miklóst viszont most is uralkodó császárunk az általam kiadmányozott irattal talán 1580-ban, Prágában, tettem meg báróvá, aztán Pálffy úr [az adománylevelbe] beíratta néhai fivérének a nevét is. Ugyanakkor kínálták fel Pálffy úrnak Pozsony megye főispánságát is. Ezekről a dolgokról többet nem tudok, azonban ha egyszer alkalmam lesz Méltóságoddal beszélni, akkor — ha úgy tetszik — ezeket a dolgokat egy genealógiai fa alakjában felrajzolva elgázíthatjuk.

Ami történetiről munkámban szolgálatomra lehetne, azt nem tudom megszerezni sem Faustus úrtól, sem Pálffyén asszonytól (aki Ascanius Centurius historiáját, amely egy a mostani megelőző háborút ír le olaszul, magánál tartja; jól tudom, mivel Ungnadt Dávid úr velem küldte meg a könyvet a megboldogult Pálffy úrnak). Pedig ez most igazán segítségemre lehetne, mert éppen azoknak az időknek az eseményeig készültem el az írással. Kívánatos volna, hogy ahogy Méltóságod ösztönzött erre a munkára, most ugyanígy ebben is támogasson. Ezzel a mindenható Istennek ajánlom magunkat. Kelt Vnicán, 1605. szeptember 8-án.

Aizkelety András

MAGYAR DIÁKOK COMENIUSNÁL 1667-BEN

Comenius jelentős magyarországi működése ellenére nagyon kevés Comenius-kéziratot őriznek a magyar könyvtárak és levéltárak.¹ Ezek között is az ún. „Memoriale” szövege mind- eddig nem jelent meg nyomtatásban, csak Bakos bibliográfiájának első kötete közöl egy fényképmásolatot a kéziratról.² A szakirodalomnak rávonatkozó megjegyzései is elég szűkszavúak és egymással nem is mindenben megegyezők. A kéziratot először 1910-ben említi az Archiv pro badáni o životé a spisech J. A. Komenského Ludwig Rosenthal müncheni antikvárcég katalógusa nyomán.³ A kézirat ezután Leo Ziepmanssohn berlini antikvárius birtokába jutott, tőle vásárolta meg az Országos Széchényi Könyvtár 1913-ban. A kis oktávalakra összehajtott kéziratlapról ugyanebben az évben a könyvtár állapotáról szóló jelentés emlékezik meg mint „Comenius sajátkezű búcsúzóleveléről”, melyet „magyar tanítványaihoz” intézett.⁴ A következő évi jelentés — tévesen — „Irodalmi Levelestár” egyik becses darabjaként említi.⁵ Ezután Rác Lajos monográfiájának egyik lapalji jegyzete utal a kézira: „Hogy a pataki diákok iránti figyelmét és jóindulatát továbbra is megőrizte, mutatja az a kis emlékfűzet (!), melyet 1667. szept. 8-án állított össze Amsterdamban három hazájába visszatérő pataki diák számára, mely atyai tanácsokból és utasításokból áll.”⁶

A „Memoriale” Szathmárnémethi Mihály, Sárpataki Mihály és Tatai Sámuel számára készült. Hármuk közül Szathmárnémethi Mihály (1638–1689) a legjelentősebb személyiség. Debrecenben, majd 1658. jún. 19-től Sárospatakon tanult. Comenius tehát — 1650 és 1654 között lévén Sárospatakon — már nem taníthatta. Szathmárnémethi 1664-ben indult el külföldi tanulmányújtára, a franekeri, groningeri, utrechti, majd a leideni egyetemre iratkozott be. 1667-ben tért vissza Magyarországra, mint kolozsvári esperes fejezte be életét. Nagyszabású irodalmi munkásságot fejtett ki, Szinnyi 18 nyomtatásban megjelent művéről tud. — Sárpataki N. Mihály (1638–1694) is valószínűleg ugyanabban az évben fejezhette be tanulmányait Sárospatakon, mint Szathmárnémethi, minthogy egy évben is születtek. Feltehetőleg külföldre is együtt indultak el, 1665-ben mindenesetre őt is a leideni egyetem hallgatói között találjuk. Kolozsvárot, társa halála után, ő lett az esperes. *Noé bárkaja* c. teológiai hitvitázó munkája nagy elterjedtségnek örvendett. — Tatai Sámuel életéről külföldi útján kívül semmiféle adat sem áll rendelkezésünkre. — Ők hárman látogatták meg Comeniust Amsterdamban, ki a következő megbízásokkal látta el őket:

¹ BAKOS JÓZSEF: A magyar Komensky-irodalom. Bp. 1952. 62. l. 769. tétel.

² BAKOS: i. m. 56. l. után. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, „Analecta literaria”.

³ Archiv . . . Red. J. KVACALA. Tom. I. Brno 1910. 41.

⁴ Magyar Könyvszemle 1913. 254.

⁵ Magyar Könyvszemle 1914. 205.

⁶ RÁC LAJOS Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 241. l. sz. jegyzet.